

IDŐ, KRONOLÓGIA, ÉLETÚT (A készülő Kölcsey-kronológiáról)*

Egy kronológia készítése látszólag egyszerű, majdhogynem mechanikus munka. Első pillanatra nem is más, mint időpontok és események egymáshoz rendelése. Ha kézbe vesszük a forgalomban lévő – irodalomtörténeti, történeti – kronológiákat,¹ láthatjuk, alig-alig reflektálnak készítésük elvi és metodológiai problémáira. Szerzőiket leginkább az foglalkoztatja, milyen mélységbe menjenek el az adatgyűjtésben, s melyik társadalmi alrendszer eseményei kerüljenek be az adatsorba. Abból a feltevésből indulnak ki, hogy a kronológia pusztán adattároló segédeszköz, melyhez csak akkor fordul az ember, ha pontos adatra van szüksége. Többnyire azonban megválaszolatlan marad a kérdés, miért és hogyan lesz valamely esemény adattá.

A történeti kronológiák közül talán az egyik legnagyobb vállalkozás a *Magyarország történeti kronológiája* című munka.² A könyv előszavában Benda Kálmán igyekszik szembenézni a kronológia készítése során felvetődő kérdésekkel. Nagyon puritánul határozza meg a kronológia feladatát, amely szerinte semmiképp sem lehet az, hogy „a jelenségek közötti ok és okozati kapcsolatokra rámutasson, még kevésbé (...), hogy a fejlődés nagy vonalait kibontsa és feltárja”. Úgy tartja, kizárólag az a gyakorlati cél vezetheti a készítőket, hogy hasznos és megbízható segédletet adjanak azoknak a kezébe, akik „az események pontos idejére, tényszerűségeire keresnek megbízható adatokat”. Ugyanakkor mindezeknek részben ellentmondva azt is állítja, hogy a kronológia feladatai közé tartozik „a fejlődés mindenkereteinek a rögzítése”, túllépve ezzel a kronológia műfajához megfelelőnek tartott pozitivistádatgyűjtési/feldolgozási módon. A szemléleti határok tágitására utal az az igénye is, hogy a kronológiai adatok mindig konkrétak legyenek, így például az adatgyűjtők kerüljék az általános alany használatát.³ A Benda szerkesztette kronológia használója kibékülhet a fenti ellentmondással, hisz a *kitűzött* célnak megfele-

* E tanulmány a *Kölcsey Ferenc minden munkái* című, az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadás előmunkálatai során született (OTKA szám: T 018294). Megírásában sokat segítettek a szöveg első változatának vitájában elhangzott tanácsok, melyekért köszönetet mondok Szabó G. Zoltánnak, Dávidházi Péternek, Gyapay Lászlónak, Korompay H. Jánosnak, T. Erdélyi Ilonának, Pajkossy Gábornak, Jászberényi Józsefnek, Thimár Attilának, Ratzky Ritának és Kalla Zsuzsának.

¹ *Világtörténet évszámokban*, összeáll. ENGEL Pál, Bp., Gondolat, 1982; *Magyar történelmi kronológia*, szerk. GUNST Péter, Bp., Tankönyvkiadó, 1981; *Egyetemes történelmi kronológia*, szerk. CSATÓ Tamás, GUNST Péter, MÁRKUS László, Bp., Tankönyvkiadó, 1984; VAJDA György Mihály, PÁL József, *A világirodalom története évszámokban*, Bp., Akadémiai, 1988; VAJDA György Mihály, *A XX. századi irodalom kronológiája (1901–1980)*, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1991.

² *Magyarország történeti kronológiája*, I–IV, szerk. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1981.

³ *Uo.*, I, 7–8.

lő, jól hasznosítható *segédkönyvet* kap a kezébe. Elfogadható a jellegadó pozitíviztikus-puritan program is, mert a négy kötetből álló munka olyan nagy mennyiségű és olyan heterogén anyagot mozgat, hogy nem is várhatjuk el tőle, hogy bizonyos eseménysorok összefűzéséből adódó következményekkel, főleg nem valamiféle történeti tanulssággal lepje meg használóját, s valóban csak nevek, események és időpontok összekapcsolására és pontosítására szolgál.

Tanulmányomban azt szeretném megmutatni, hogy *adott esetben* jóval tágabbak lehetnek a kronológia keretei, mint ahogy az előbbiek alapján gondolhatnánk, ehhez azonban számos kérdést kell megválaszolnunk. Elgondolásaim érvényességét behatárolja, hogy a Kölcsey-kronológia tervezése során nem egy általános történeti, hanem mindegyiknél egy *életrajzi kronológia* lebegett szemeim előtt, így természetesen az e típus által felvetett problémák foglalkoztattak. Az itt következőkben azt igyekszem végiggondolni, milyen *elvi* döntéseket követelő problémákba-kérdésekbe ütközhetünk a kronológia készítése során, milyen elemzési módszereket és technikákat érdemes választani, s ezeket milyen logika mentén lehet összefűzni, végül pedig milyen korlátokkal és lehetőségekkel kell számolni.

Életrajzi kronológia

Az életrajzi kronológia tervezésekor számos alapkérdést kell újra feltennünk: megragadható-e az idő, mi az életút, mit jelent és hogyan képezhető meg egy kronológiai adat, mi lehet eseménnyé és ehhez milyen küszöböt kell átlépnie, hogyan értelmezhető kronológia és történetiség, kronológia és biográfia kapcsolata, mit lehet kezdeni a kronológiában tárolt életrajzi adatokkal. E problémák egész egyszerűen megkerülhetetlenek, ha nem elégszünk meg egy absztrakt, csak tájékoztató jellegű, a legfontosabb életrajzi eseményeket tartalmazó adatsorral, hanem igényt tartunk a múlt értelmezésében való részvételre és a feldolgozandó élet egészen apró részleteinek rögzítésére. Vagyis egyrészt számolunk azzal, hogy az adatok gyűjtése és tárolása nem valami semleges, pozitívista metódus szerint történik, hanem értelmezői műveletek végrehajtásával, s így számot kell vetnünk azzal, hogy mindeközben valójában mit is csinálunk, másrészt nemcsak a nyilvánosság előtt zajló eseményekre vagyunk kíváncsiak, hanem – amennyire lehetséges – a mindennapi életeseményekre is, melyek mégiscsak kitöltik az emberi idő nagy részét. A problémák első kötege a múlt megismerhetőségének és értelmezhetőségének kérdéseivel függ össze, s itt az a belátás vezet bennünket, hogy az adatokat sohasem úgy találjuk, hanem mindig konstruáljuk, valamint az adatképzés során nem léphetünk ki a hermeneutikai körből. Elfogadjuk tehát, hogy a „tények” a kronológia esetében sem közvetlenül érhetők el, hanem értelmezői eszközök segítségével konstruálhatók meg, ami egyben azt is jelenti, hogy a kronológia készítése nem merül ki pusztán időpontok megtalálásában, kikövetkeztetésében és rögzítésében. S el kell fogadnunk azt is, hogy nem törölhetjük az életút egészéről való ismereteinket és tudásunkat, s nem tehetjük zárójelbe azt sem, hogy mit gondolunk, mit tartunk erről az életről. A kérdések másik fele a kronológiai adat és a

források viszonyára vonatkozik, ahol is egyrészt tisztáznunk kell a szóba jöhető cselekedetek körét és jellegét, valamint a szöveg, az intenció és a cselekvés viszonyát: miképp ragadhatók meg a szöveg által rögzített cselekedetek, kell-e, lehet-e vizsgálnunk az intenciókat. Másrészt figyelembe kell venni a cselekvés különleges státuszát: a cselekvésnek központi helye van az élettörténetben, mert egy pontba sűríti a tapasztalatokat és a lehetőségeket. Harmadrészt pedig szem előtt kell tartanunk, hogy az itt és most (ott és akkor) megvalósuló cselekvések redukációs folyamat eredményei: a lehetséges cselekvések közül mindig csak egy valósulhat meg. Vagyis nem feledhetjük az élet és a cselekedetek és az ezekről tudósító szövegek kontingens voltából adódó problémákat: a cselekvések leírásánál el kell vetnünk az ok-okozati szükségszerűséget, s meg kell határoznunk, hogy melyik és mely típusú szövegek használhatók a kronológiai adatképzéshez, továbbá tudatában kell lennünk annak is, hogy e szövegek nem fedik le az életutat (nem minden eseményt örökítettek meg szövegek, ráadásul ezek egy része is elveszett).

E kérdések komolyan vételének következménye, hogy nem oly könnyen, nem oly önfeledten mondjuk rá valamire, hogy ez feljegyzésre való esemény, hisz még abban is bizonytalanok vagyunk, hogy valóban azt az eseményt rögzítjük-e, ami egyszer megtörtént, s nem pusztán a jelen és a szükségszerűen korlátozott tudásunk önkényének engedünk. Fokozza a nehézséget az is, hogy legalább a saját használatunkra válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy melyik időfogalmat alkalmazzuk a kronologizálás során. Az idő pusztán mérőeszköz vagy értelem nélküli alakzat, mely maga is értelmezésre vár? Mit kell tehát megragadnunk a datálásakor? A világidőt, mely homogén (független az események mozgási sebességétől), tranzitív (lehetővé teszi időközök összehasonlítását) és meghatározott (a kauzalitás révén), vagy az életidőt, amelyben az események saját, benső idővel rendelkeznek, többértelműek és épp ezért meghatározatlanok?⁴ Az is kérdéses, hogy az időmérés az események tartamának összehasonlítását jelenti-e vagy egy eseménysorban való pozicionálásukat (múlt–jelen–jövő).⁵ A későbbieket megelőlegezve azt mondhatjuk, hogy csak elvi síkon merül fel ennyire sarkítottan a kérdés. A kronológia és az életrajzok is a kettő kereszteződésében mozognak. A világidő nélkül nem létezne időrend, s a múlt eseményei teljesen ki lennének szolgáltatva a mindenkori jelennek, mert nem működne az előtt–után jelentésteremtő perspektívája. Az életidő nélkül viszont pusztá fizikai történetessé, jelentés nélküli időfolyammá válna a világidő, s a fizikusok feladata lenne az életrajzírás.

Mindezeken túl alapvetően meghatározza a kronológiáról való gondolkodásomat, hogy a számítógépes feldolgozás, az adatbázis-technológia a feldolgozóval szemben más adatbeviteli követelményeket támaszt és egyben egészen más adatrendezési lehetőségeket teremt, mint a cédulázás. Ahhoz, hogy jól működő, használható adatbázist hozzunk létre, az eddigieknél alaposabban végig kell gondolnunk, hogyan is épüljön fel egy rekord (cédula) szerkezete. Csak akkor mutatkozhat meg ugyanis az adatbázis-kezelők egyik

⁴ Vö. Niklas LUHMANN, *Weltzeit und Systemgeschichte* = N. L., *Soziologische Aufklärung*, II, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1975, 103–133; Hans BLUMENBERG, *Lebenszeit und Weltzeit*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1986.

⁵ Thomas HEINRICH, *Zeit der Uneigentlichkeit*, Münster, Westfälisches Dampfboot, 1999, 40–55.

legfőbb hozadéka, hogy általuk sokkal könnyebbé válik az adatkezelés és -keresés, ha kellően tisztázott, milyen mezőkből, vagyis milyen adatokból épüljön fel a cédulánk, s ezek hogyan kapcsolódjanak egymáshoz. Egy jól megtervezett és felépített adatbázis lehetővé teszi, hogy viszonylag könnyen és gyorsan találjuk meg a kívánt adatokat. Ennél is fontosabb azonban, hogy miközben állandóan adott a kronologikus rend és az általa diktált logika, ugyanakkor látványosan el is oldódhatunk e lineáris-kronologikus kötöttségtől, hisz pillanatok alatt képesek vagyunk szinkron adatsorokat képezni, s a kulcsszavakat tetszőlegesen összekötni. Mindez pedig azt jelenti, hogy a kronológia többé már nemcsak az adatok pontosítására szolgál, hanem *az értelmezés és a megértés eszköze, kontrolláló művelete* is lehet. Mégpedig kettős értelemben. Egyrészt az időrend arra figyelmeztet bennünket, hogy nem bánhatunk teljesen önkényesen az adatokkal, az idő ugyanis konstitutív eleme mindenféle értelmezésnek, amennyiben magába sűríti az életút időben formálódó tapasztalatait, másrészt adott számunkra az a lehetőség is, hogy szinkron sorokba rendezzük, konfiguráljuk adatainkat, vagyis ne hagyatkozzunk csak az időrendhez igazodó értelmezésre. E lehetőséget az adatbázis-kezelő adattárolási logikája még nyilvánvalóbbá teszi. Ugyanazon adatelem előfordulása esetén ugyanis nem pusztán az adathalmaz nagysága, hanem más adatokhoz való kapcsolatai (a relációk) száma is nő, vagyis ugyanazon cselekvés újbóli előfordulása nem pusztán mennyiségi növekedést jelent, hanem a *kapcsolati háló* továbbszövését is. Így például ha adatbázisunkban újra rögzítenünk kell, hogy Kölcsey vágyott valami után, akkor nemcsak vágyai világa finomodik, gazdagodik, hanem egyre inkább tisztázódik az is, milyen szerepe, státusza volt a vágyaknak a költő *szövegek révén feltárható* életében. Nem arról van persze szó, hogy ez eddig lehetetlen lett volna, inkább arról, hogy látványosan mutatkozhat meg a kronológiai adatok egymás mellé rendezésében rejlő lehetőség, s így igazolódhat, hogy a kronológia képes vélt/valós korlátait átlépni. A kronológiai rendben tárolt adatok kapcsolathálójuk révén átléphetnek a *jelentések világába*: a lineárisan rendezett adathalmaz a kapcsolatok és megfelelések során át megformált *elbeszélés* alapjává válhat.

A kronológiai adat

A kronológiai adat definiálása látszólagos egyszerűsége ellenére meglehetősen nehéz, hisz olyan összetett adatsorról van szó, amelynek csak egyik komponense az időpont. Ezt ugyanis csak a többi részelem teheti *egyedivé, tartalmassá és értelmezhetővé*. Az időpontok sora, a kronológia tehát ugyan lehetővé teszi a rendezést, de hogy mit rendezünk el és állítunk egymás mellé az értelmezés során, azt a többi adatelem mondja meg. A növekvő idősor, ami önmagában még nem az általunk vett értelemben tekinthető kronológiának, tehát mérőeszköz. Az időrendet el lehet és el is kell választani az időben zajló változástól, az életút kibomlásától. Míg az utóbbi ugyanis, ahogy Luhmann is hangsúlyozza, a valóság konstrukciójának része, addig a természetes időrend (kronológia)

ezeknek a változásoknak mérésére szolgáló eszköz.⁶ E szembeállítás még akkor is megállja a helyét, ha tudjuk, hogy az időtudat nem előzi meg a tapasztalatot, s az időt mint mértéket is úgy alkotja meg az ember.⁷ A természetes időrend szerinti rendezés önmagában még nem konstrukció, majd csak akkor válik azzá, amikor műveleteket végzünk az adatokkal, különböző szempontok szerint összekapcsoljuk őket. Az időrend feladata „pusztán” annyi, hogy a kronológiai adatokat a világidőbe (Weltzeit) emelje, eszköz arra, hogy Kölcsey életének eseményeit elhelyezzük az egymásutániség tengelyén. Ennyi és nem több, de ez – ahogy majd látjuk is – nem kevés. Az események pozicionálása, a köztük lévő időviszonyok, értelmi összefüggések megteremtése és ezzel a jelentéskeresés irányába mozdulás már ezen túl van. A kronologizálás már ezen a határon átlépve kezdődik, amikor is az életidő (Lebenszeit) megragadására teszünk kísérletet.

Úgy tapasztaltam, hogy a kronológiai adatnak legalább öt részadatból kell felépülnie ahhoz, hogy tartalmas, konkrét és használható legyen (a többit az adatszótárban soroltam fel). Ezek a következők:

1. Kölcsey Ferenc neve, amire minden adat vonatkozik. Azért nem Kölcsey Ferenc, mert személye a későbbi korok számára elérhetetlen. A személyiség még a kortársak számára sem ismerhető meg teljesen, hisz a különböző szocio-kulturális kontextusokban mindig más és más vetülete mutatkozik meg. Nincs olyan ember, aki valamennyit megismerhetné vagy akárcsak megtapasztalhatná. Sőt a személyiség még önmaga számára is rejtve marad, a tudat átlátszóvá tételére és közvetlen megismerésére ugyanis nincs lehetőségünk. A reflexió, amelynek során megtapasztaljuk, megpillantjuk önmagunkat, mindig szimbólumokon (műalkotás, történet stb.) vagy értelemteli, tehát szimbólumként is működő jelenségeken (természet, a másik ember), tehát valami idegenen keresztül történik, melyek aztán formát, irányt adnak látásunknak.⁸ Döntésemnek módszertani következménye – erről később lesz még szó –, hogy az elemzés, az adatképzés megszabadul a pszichologizálástól, nem kell a cselekedetek folytonos magyarázatára, lélektani okok kutatására törekednünk.

2. Időpont.

3. Hely.

4. Cselekvés/esemény mező: Kölcsey cselekedetei vagy a vele történtek (később erről bőven lesz szó).

5. Az utolsó adat feladata e cselekedetek és történések tartalmának pontosítása és konkretizálása. Ahhoz ugyanis, hogy az adatok összehasonlíthatóak legyenek, szükség van olyan szempontra, mely bármelyik négy egyezése esetén is lehetővé teszi egy adatsor elkülönítését. Emellett e mezőnek nagy szerepe van az időegységekhez kapcsolódó események tartalmi gazdagításában is (lásd a tárgyszavak és a személynevek mezőit).

⁶ Werner BERGMANN, *Az idő a szociológiában*, ford. KISBALI László = *Időben élni: Történeti-szociológiai tanulmányok*, vál. GELLÉRINÉ LAZÁR Mária, Bp., Akadémiai, 1990, 169.

⁷ Norbert ELIAS, *Az időről*, ford. BERÉNYI Gábor = GELLÉRINÉ, i. m.

⁸ Vö. Paul RICOEUR, *Létezés és hermeneutika*, ford. BURJÁN Mónika = *A hermeneutika elmélete*, szerk., vál. FABINY Tibor, Szeged, JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1987.

A kronológiai adat képzése során legelőször is abba a problémába ütközünk, hogy bár a cselekvés-történetes mezőnek jól formalizálnak kell lennie (különben használhatatlan lenne az adatbázis, hisz lehetetlen lenne az összehasonlítás), addig a források meglehetősen különböző típusúak. Mindez azt jelenti, hogy a különböző fajtájú forrásokhoz különböző értelmezői-elemzői eljárást kell hozzárendelnünk. Az itt következő alfejezetben csak a *cselekvés-mező*ről lesz szó, hisz e mező az életrajzi kronológia készítésének és használhatóságának a kulcsa, ahogy a cselekvés is központi jelentőségű az emberi életút értelmezésében. Nem tartom szükségesnek viszont, hogy a kronológia kapcsán a datálási problémákról írjak. Bár a kronológiai adatbázis egyik eleme a dátum, rendje pedig az időrend, ennek ellenére elmondható, hogy ezek megállapítása *elsődlegesen* nem a kronológia(készítő) feladata. Mindenekelőtt a kritikai kiadás kötet szerkesztőinek kell az időadatokat (a megírás, a közlés, utazás stb. dátumai) szállítani a kronológiához. Természetesen adódhat olyan helyzet, amikor a kronológia készítőjének kell az ilyen típusú kérdéseket megválaszolnia. Az így felmerülő datálási problémák azonban mindig konkrét megoldásokat igényelnek, s ezeknek nincsenek olyan elvi szabályai, melyekről már a kronológiai adatbázis tervezése során dönteni kellene. Természetesen előfordulhat az is, hogy majd a kész vagy legalábbis nagymértékben feltöltött adatbázis, a kronológiai rend logikája nyújthat kapaszkodót egy-egy datálási kérdés megoldásához, ennek azonban megint nincsenek számunkra fontos szemléleti-módszertani vonatkozásai. Tanulmányom e részében tehát csak azzal foglalkozom, hogyan lehet az eseményadatokat „megtalálni”.

E szempontból három nagyobb csoportba sorolhatók be Kölcsy, a kortársak és a kutatók szövegei.

1. Az elsőbe Kölcsy különböző típusú munkái tartoznak. Az irodalmi, nyelvtudományi, filozófiai, történeti és pedagógiai írásaihoz kapcsolható cselekvések *megnevezése* talán a legkönnyebb, hisz itt rendszerint a munka megírását kell konstatálnunk. A datálási bizonytalanságok ebből a szempontból másodlagosak, ill. a kronológiának rendelkeznie kell olyan „technikával”, hogy kezelni tudja e problémát (pl. A' *vadászlakról* annyi tudható, hogy valamikor 1836 márciusa és szeptembere közt írta. A kronológia „technikájával” ez úgy oldható meg, hogy mind a két szélső időpontnál szerepel, hogy Kölcsy A' *vadászlakot* írja.) Hasonló a helyzet a politikai tárgyú beszédekkel, írásokkal és jelentésekkel is, ahol megint egyértelműen megnevezhető cselekedetokről, eseményekről van szó. Kölcsy jegyzeteihez szintén viszonylag könnyen kapcsolhatunk cselekvésadatokat, ahogy a gazdasági iratokhoz is.

2. A második csoportba azok a Kölcsy-írások tartoznak, melyek különösen bővelkednek életrajzi adatokban. Mindenekelőtt *levelezésére* és az *Országgyűlési naplójára* kell gondolnunk. Ezek feldolgozása jelenti a legnagyobb izgalmat és egyben a legnagyobb problémát is.

Az első nehézség abból adódik, hogy ezek szinte megszámlálhatatlan mennyiségű és fajtájú cselekvést és eseményt őriztek meg, ugyanakkor az adatbázis használhatósága érdekében szükséges ezeket formalizálni, viszonylag belátható mennyiségű kategória alá

sorolni. Ha ugyanis túl aprólékosan dolgozzuk ki kategóriarendszerünket, akkor az adatok összehasonlítása, egymás mellé rendezése és értelmezése tűnik megoldhatatlannak, ha viszont túl kevés kategóriát alkalmazunk, akkor az adatsort élettellivé formáló árnyalatok tűnnek el, azok a finomságok és apróságok, melyek pedig egy életrajzi kronológiai adatbázis létjogosultságát indokolhatnák.

A levelek feldolgozása iránti várankozásomat az sem csökkenti, hogy Kőlcseytől viszonylag kevés magán- ill. személyes jellegű levél maradt fenn, mert mind a „*Parainesis*-típusú”, mind az irodalmi, mind pedig a közéleti-politikai levelekből is bőven nyerhetők kronológiai adatok.⁹

A levelek és az *Országgyűlési napló* clemzését egy, a szöveg és a cselekvés összefüggéséről s a szöveg objektivitásáról írt Ricoeur-tanulmány könnyítheti meg, sőt kis túlzással azt is mondhatnám, teszi lehetővé. Elvi nehézséget jelent ugyanis, hogy miképp vonatkoztathatjuk e szövegeket közvetlenül Kőlcsey napi valóságára, hisz lehetetlen a fikció és a valóság közti határt meghúzni, s lehetetlen eldönteni, hogy egy esemény leírásában mennyit alakít a dramaturgiai cselekvés, amely minden nyilvános önmegmutatásunkat átszövi, s mennyi benne a mások által is igazolt interszubjektív valóság. De még ha találhatunk is fogódzókat ennek eldöntéséhez, akkor is nyitva marad a kérdés, melyik a valóságosabb valóság, kinck higgyünk tehát: Kőlcsey retorikai-stilisztikai eszközöket alkalmazó önábrázolásának (önértelmezésének) vagy másoktól – kortársak, Kőlcsey kutatói – származó, néha az előbbinek ellentmondó, de ugyanúgy retorikai-figurális alakzatokkal átszött állításoknak. A kettő közti egyezésből vagy feszültségből adódó tanulságok lehetnek egy tanulmány vizsgálati szempontjai, de egy kronológiába lehetetlen a kijelentést körülvevő kontextust – még ha csak szövegvilágként értjük is – beemelni és elemezni.

E probléma kiküszöbölésében jelentett nagy segítséget Ricoeur, aki strukturális azonosságát lát a szöveg és a cselekvés között. Mégpedig annak alapján, hogy mind a szövegben, mind pedig a cselekvésben egy „specifikus többszólamúság van jelen”, vagyis a megvalósuló cselekvés és a megszülető szöveg csak a *lehetséges konstrukciók* egyik esete.¹⁰

Mindez két dolog miatt fontos.

Egyrészt ezek szerint nemcsak a szöveg, hanem a cselekvés maga is a fikció–valóság kettősségében jön létre, amennyiben a megvalósuló a meg nem valósultak, a képzeletbeliek sűrűjéből emelkedik ki. Vagyis a szövegfikció–életvalóság szembeállítás tarthatatlan. Így az előbb említett vonatkoztatási probléma megoldódik, amennyiben a fiktív és a valós, az önábrázolás és a valóság egymástól elválaszthatatlan. A leveleket és az *Országgyűlési naplót* nyugodtan használhatjuk kronológiai adatok készítéséhez.

Másrészt mindez – az előbbivel szoros összefüggésben – azt is jelenti, hogy a megvalósuló cselekedet, esemény akkor is magán viseli az egész, vagyis a meg nem valósultak nyomait is, ha erre közvetlenül semmi sem utal. Épp ez ad neki központi jelentőséget,

⁹ Vö. KÖLCSEY Ferenc *Levelezése*, szerk. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Gondolat, 1990.

¹⁰ Paul RICOEUR, *A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés*, ford. SZABÓ Márton, Magyar Lettre Internationale, 2001. ősz, 70.

ez teszi az életidő jelentéshálóját megfejtését lehetővé tevő alappá és általa válik megragadhatóvá az aktuálisan, a jelenben megvalósuló értelem és jelentés is. Ezek szerint, ha Kölcsey cselekedeteit kiragadom (a kronológia egy cédulája adatává teszem), nem semmisítem meg a cselekvésláncot, amibe beletartoznak. S ugyanígy a kontextust sem rombolom össze. A kronológiai adatképzés során – épp az előbb említett struktúra révén – mind a cselekvéstől, mind pedig a szövegtől elválaszthatom a szituációt, hisz a cselekvés és a mű elválik magától a cselekvőtől és az alkotótól is, aki cselekedetei és művei értelmezésére és magyarázatára, vagyis öninterpretációra kényszerül. Ezért beszélhet joggal Ricoeur a szöveg, mi pedig ennek alapján a cselekvés objektivitásáról.¹¹ Amikor tehát egy eseményt *kronológiai adattá* téve elválasztom szituációjától, előzményétől és következményétől, ez egyáltalán nem jelenti, hogy megcsonkítanám, értelemtartalom- és jelentésvesztésre ítélném. Egyszerűen csak arról van szó, hogy nincs más lehetőségem, komolyan kell vennem a szöveg és a cselekvés létrejötte, formálódása és létezése közti homológiát és az objektivitásukat, vagyis azt a tényt, hogy elválnak írójuktól, cselekvőjüktől és szituációjuktól, s ugyanakkor őrzik az előző és a későbbi cselekedetek nyomait.

Ricoeur cselekvésemélete e mozzanatok miatt tűnt alkalmasabbnak a kronológia számára a különböző szociológiai cselekvéseméletekkel szemben, még ha ezek számos tanulságát hasznosítom is. A szociológiai elgondolások ugyanis, bármennyire is különbözzenek egymástól, egy vonatkozásban megegyeznek, mégpedig abban a hitben, hogy a cselekvés meghatározott szituatív kontextusban teljeseedik ki és csak ebben értelmezhető, vagyis a kontextus mindkettő határát jelenti: a szituáció megváltozására cselekedetekkel reagálunk és ezek pedig megint új szituációt teremtenek, a cselekvés és a szituáció tehát elválaszthatatlanok egymástól. A szociológiában teljesen érthető cselekvés és szituáció e megfeleltetése, hisz a szociológusok számára a cselekedetek és a viselkedés szociális jelentésének magyarázata a feladat és a cél. A cselekvés itt csak annyiban érdekes, amennyiben társadalmi cselekvésről van szó. A kronológia esetében azonban a cselekedetek szituációja *ideiglenesen* zárójelbe kerülhet. E művelet ugyanis nem szünteti meg, nem vonja kétségbe a szociális valóságot. Sőt, ha komolyan vesszük Andreas Balog cselekvéseméleti összefoglalójának egyik fő tanulságát, hogy a szociális fenoméneknek nincs olyan magyarázata, amely ne tartalmazna cselekvés-értelmezést is,¹² akkor úgy is lehetne fogalmazni, hogy a cselekedetek számbavétele nélkül elképzelhetetlen a szociális világ magyarázata, viszont a cselekvések leírása nem követeli meg feltétlenül a szociális környezet ábrázolását. A cselekvés e viszonylagos autonómiája, megalapozó volta teszi érthetővé, miért lehetséges, hogy egymástól oly távolinak tűnő gondolkodók, mint Manfred Frank és Niklas Luhmann egyaránt a cselekedetek öninterpretációs képességéről beszéljenek. Noha lényegesen eltérő szemléleti alapállásról kiindulva, de mind a ketten azt állítják, hogy a cselekvés *önmagában* elég alapot jelent az interpretáció számára. (Frank: a cselekvések önmagukat interpretálják a föléljük helyezett cél közvetítő sze-

¹¹ Vö. RICOEUR, *i. m.*, 69.

¹² Andreas BALOG, *Soziologie und die „Theorie des Handelns“* = *Soziologische Handlungstheorie*, Hrsg. Andreas BALOG, Manfred GABRIEL, Opladen, Westd. Verlag, 1988.

repe révén; Luhmann: a cselekedetek-események más cselekedetekre-eseményekre utalnak, s ezáltal koordinációs eszközként működnek.)¹³

E ténynek – a cselekvés megalapozó szerepének – óriási a jelentősége. Ha ugyanis az életrajzi kronológia nem pusztán az életesemények időbeni elrendezésére vállalkozik, akkor a cselekvések leírása egyben az életidő ábrázolását is jelentheti. A különböző cselekvéseméletekben általánosan elfogadottnak tekinthető Mead álláspontja, aki szerint a cselekvés hozza létre a jelent, s teremti meg ezzel együtt az időperspektívát.¹⁴ A cselekvés folytonos jelentteremtő aktusaival tehát állandóan teremti az időbeliséget. Luhmann rendszerelmélet felé tett első komoly lépése is az volt, hogy a szubjektum–cselekvés sémát az idő–cselekvés sémával váltotta föl.¹⁵ E helyen még csak felvázolni sem szükséges döntésének saját elméletére tett következményét, a „séma-váltásban” elég csak annak az elgondolásnak a megerősítését látnunk, hogy az idő megragadása leginkább a cselekvés segítségével lehetséges. E felismerések fényében tűnhetnek jogosnak és megalapozottnak az életrajzi kronológiához fűződő elvárásaink és reményeink.

A fentiekben túl amiatt is fontos a cselekvés jelent teremtő „képességére” odafigyelnünk, mert így tovább lehet árnyalni a cselekvés és a szituáció összefüggéséről írottakat, ugyanis az előbb mondottak azt is jelentik, hogy a cselekvés önmagán túlmutató szociális jelenség. Rá épül fel és rajta keresztül fejthető fel a szociális valóság is. Mead a jelentések világát az emberek közti cselekvéssel kapcsolja össze, Alfred Schütz és követői szerint a szociális szereplők mindennapi cselekedeteiben keletkezik a társadalmi valóság, Luhmann rendszerében pedig a temporalitás legalsó, s így megalapozó szintje.¹⁶ A szituáció korábban említett felfüggesztése tehát valóban nem jelenti a kontextus kizárását, inkább csak arra utal, hogy a cselekvés értelmezése nem a szituáció felől indul el, hanem épp fordítva, az utóbbi az előbbire alapozva bontható ki. A kronológia ilyen értelemben alapzat létrehozását jelenti a kontextuális értelmezések számára.

Mindezek együttesen azt a döntésünket igazolhatják, hogy helyesen járunk el, amikor a cselekvést tesszük meg kronológiai adatbázisunk központi mezőjévé.

E szemléleti-elvi megalapozás után el kell dönteni most már azt is, mi számítson cselekvésnek. Addig könnyű helyzetben vagyunk, míg a célracionális cselekvéseket kell számba vennünk, melyeknek eredményessége vagy sikertelensége kézzel fogható. De mi van a tervekkel, a vágyakkal, a gondolatokkal, a képzelettel? Vagy a tervezés, a vágyakozás, a gondolkodás, a képzelődés nem cselekvés? A kronológiában fel kell-e tüntetni például, hogy Kölcsey vágyakozott valamire, tervezett, megköszönt valamit, bocsánatot

¹³ Manfred FRANK, *Az individuum archeológiája*, ford. WEISS János = M. F., *A stílus filozófiája*, Bp., Janus–Osiris, 2001, 66; Niklas LUHMANN, *Az értelem mint a szociológia alapfogalma*, ford. FELKAI Gábor = *Válogatás Niklas Luhmann írásaiból*, vál. POKOL Béla, Bp., Művelődési Minisztérium Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztály, 1987; vö. Sigrid BRANDT, *Systemzeit und Zeit sozialer Systeme = Kritik der Theorie sozialer Systeme*, Hrsg. Werner KRAVIETZ, Michael WELKER, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1992, 165–166; MÉSZÁROS András, *A szociális idő* = M. A., *Az idő által homályosan*, Pozsony, Kalligram, 1999, 8.

¹⁴ BERGMANN, *i. m.*, 121.

¹⁵ Niklas LUHMANN, *Zeit und Handlung: Eine vergessene Theorie*, *Zeitschrift für Soziologie*, 1979/1, 63.

¹⁶ BERGMANN, *i. m.*, 120; Alfred SCHÜTZ, *Die sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Wien, Springer Verlag, 1960, 55–75; BRANDT, *i. m.*, 165.

kért valakitől vagy elmélkedett, véleményt formált valakiről, valamiről? Az olyan cselekedetek mellett tehát, melyeknek hatása és eredménye a cselekvő környezetében közvetlenül megmutatkozik, vajon nem kellene-e figyelembe venni azokat is, amelyek nem váltanak ki – vagy csak alig-alig – tapasztalható hatást és/vagy nincs feltétlenül konkrét eredményük. Úgy tűnik föl, hogy a cselekvésről való gondolkodásunkat túlságosan meghatározza Max Weber, aki cselekvéstudományában legalaposabban a célracionális cselekvéssel foglalkozott. Bár más típusú cselekvésekkel is számolt, mégis a célracionális tekintette modellszerűnek, a többi számára is érvényes viszonyítási-értelmezési keretnek. Ez minden bizonnyal azzal függ össze, hogy túlságosan szorosnak tette az eszköz és a cél közti kapcsolatot.¹⁷ Számos kritika érte Webert, amiért elmélete lehetetlenné teszi az emberi cselekedetek jelentős részének megragadását. Elgondolása alig-alig vagy szinte semmi fogódzót sem nyújt például a gondolati, a beszéddel végrehajtott vagy a szenvedély vezérelte cselekedetek értelmezéséhez, leírásához.¹⁸

Mi számít tehát olyan cselekedetnek és történésnek, ami kronológiai adattá válhat? Tartok tőle, hogy egyértelmű definíciót nem lehet adni, mert mindig lesznek olyan események, melyeknek besorolása, adattá minősítése egyéni döntést és megfontolást igényel. Egyébként úgy hiszem, ez a legtöbb definícióra épülő azonossítási kísérlet estén is így van. Mégis, hogy az eseti megfontolások ne burjánozzanak el a kezelhetlenségig, szűkségsnek látszik valamelyest formalizálni az osztályozási-döntési szempontokat.

Ehhez nyújthat segítséget a beszédaktus-elmélet, amely lehetővé teszi, hogy a szavak által végrehajtott cselekedeteket (pl. utasít, tervez, vágnyik, bocsánatot kér stb.) is megragadjuk. Számos ilyen cselekedetet őriznek Kölcsey szövegei. Ami azonban nem jelenti azt, hogy amikor e cselekedeteket számba vesszük, a pszichologizálás területére kell tévednünk, hanem pusztán annyit, hogy Kölcsey bizonyos szövegei lehetővé teszik a számunkra, hogy ne csak a célracionális cselekvéseket ragadjuk meg, hanem azokat is, melyeket a szavak által követett el. E tettek számbavétele során nem közvetlenül Kölcsey tudatvilága tárul fel, hanem azok a cselekedetek, amelyekre többnyire reflektált (vagy amelyet legalábbis megörökített), és amelyek leírását valamiféle kommunikatív szándék motiválta. E cselekvések rögzítése nem fejt, nem is fejtheti meg Kölcsey személyiségét, még csak nem is írja le, ugyanakkor nincs más lehetőségünk, mint ezek számbavétele, hisz jószerivel az egyetlen fogódzót jelentik, hogy meglássunk valamit abból az életútból, amit Kölcsey bejárt.

Célunk nem lehet az sem, hogy megragadjuk a Kölcsey fejében lévő intenciókat, hanem csak azokat a cselekedeteket, melyek vagy saját maga, vagy mások által szóhoz jutottak, a későbbi korok számára is megörökítődtek.¹⁹ Az intenció megragadhatósága egyébként abból az általánosan elterjedt nézetből táplálkozik, hogy a cél-, haszon- és normavezérelt cselekedetek paradigmatis érvényűek, holott a szándék tetten érése itt is erősen kétséges. Kitűnő könyvében meggyőzően mutatott rá erre Hans Joas. Eszerint az

¹⁷ BALOG, *i. m.*, 28.

¹⁸ Henrik KREUTZ, *Pragmatikus cselekvéstudomány – a kollektív cselekvés mint egyéni káros szenvedély eredményének elmélete*, <http://www.mtapit.hu/mszt/20003/kreutz.htm>.

¹⁹ Vö. RICOEUR, *i. m.*, 70.

intenció egyrészt a test tudat előtti teljesítménye, nem pedig, mint a descartes-i hagyományban, a tudat alkotása, másrészt „[a] célok tételezése nem a tulajdonképpeni cselekvés előtt történik, egy szellemi cselekvés során, hanem a cselekvésünkben mindig is hatékony prereflexív törekvésekre és irányultságokra való reflexió eredménye”.²⁰ Mindez azt jelenti tehát, hogy az intenció megragadásához szükség lenne a testnyelv leírására is, továbbá a cselekvés oly aprólékos ismeretére, ami lehetővé tenné az intencionak mint a cselekvés önreflexív szabályozásának a láthatóvá tételét. Erre azonban nincs módunk. Sőt a szövegek szerzőjének sem volt, hisz önreflexióval nem merevíthette ki minden egyes időpillanatát. Kölcsey szövegeit inkább a herderi értelemben vett kifejezésnek tekinthetjük. Herder szerint ugyanis nem arról van szó, hogy az ember valami készen lévő „belső” kifejez, hanem az önmagát kifejező ember maga is újra és újra meglepődik attól, amit kifejez.²¹ Az ebben az értelemben felfogott szöveg tehát önállóvá válik létrehozójától, ami számunkra annyit jelent, hogy a kronológiai adatok képzése során nem kell szándékok után kutatnunk, nem kell a pszichoanalitikus bőrébe bújnunk, meglepődhetünk azzal, hogy elfogadjuk Kölcsey ill. a kortársak *cselekvés-leírásait*. Annál is inkább, mert Huoranszki Ferenc, a téma egyik alapos feldolgozója szerint legalább annyi érv szól a leírás és intenció közötti összefüggés mellett mint ellen.²² Így az tűnik a leghelyesebbnek, ha arra a minimalistának nevezhető álláspontra helyezkedünk, hogy nem törekszünk az intenció megragadására.

Marad még így is bőven gondunk, hisz az általunk adott cselekvés-leírások nem feltétlenül kell, hogy megegyezzenek Kölcseyével, hisz ha az intenció és a leírása közti összefüggés többféleképp magyarázható is, az minden további nélkül állítható, hogy az eseményt a leírás is teremti.²³ Tehát még bizonyára e minimálprogram esetén is vitatható lesz majd egy-egy cselekedet megnevezése. Mivel azonban e kockázat vállalása elkerülhetetlen, ha el szeretnénk készíteni a kronológiát, így nem marad más választásunk. Annál is inkább vállalható e kockázat, mert a szociológiai cselekvésemléletek az előbb idézett herderi elgondolással összhangban állítják, hogy még a cselekvő saját cselekedeteiről való tudása is korlátozott: „1. nem tudja, csak bizonyos pontig, hogy miért teszi, amit tesz, 2. nem tudja, mi következik cselekedete után”.²⁴ Minden – saját és idegen szemmel végrehajtott – utólagos (re)konstrukció pedig épp a cselekedetek e nyitottságát, kontingenciáját szünteti meg, küszöböli ki. Természetesen Kölcsey cselekedetei leírása során mi is így teszünk, az élet tökéletes reprezentálására ugyanis nincs módunk, hisz az előbbiekből következően már szelektált cselekvéshalmazzal van dolgunk. Továbbá a megnevezés, a leírás sem semleges műveletek, hisz, hogy csak egyik legkézenfekvőbb okot említsem meg, mi a cselekvővel ellentétben már a következményeket is ismerjük. A kronológiai leírás során annyit tehetünk a rekonstrukció, az elsődleges kontextus je-

²⁰ Hans JOAS, *Die Kreativität des Handelns*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1992, 231–232.

²¹ JOAS, *i. m.*, 119.

²² HUORANSZKI Ferenc, *Nyelvfilozófia és eszmetörténet*, Magyar Filozófiai Szemle, 1992, 966.

²³ Vö. SZEKERÉNYI GÁBOR, *Lehet-e az esemény „tudományos” kategória? = A történelem szerzősorsoládija*, szerk. SZEKERES András, Bp., L'Harmattan-Atelier, 2002.

²⁴ BALOG, *i. m.*, 36–37.

lentés- és értelemképző erejének megtartása érdekében,²⁵ hogy a „puszta” megnevezés szintjén maradunk. A Berzsényi-recenzió kapcsán mindössze azt mondjuk, hogy megírta kritikáját, de nem minősítjük, s nem hozzuk összefüggésbe olyan kérdésekkel, hogy méltányos volt-e vagy mit jelentett mindez Kölcsey számára stb.

Visszatérve a beszédaktus-elmélet kronológiai adatképzés céljára való alkalmazásának problémájára, elmondhatjuk, hogy számunkra azért különösen fontos, mert a segítségével lehetővé válik, hogy azokat a nyelvi tényeket is számba vegyük, amelyek nem cél- vagy normavezérelt cselekvésről tanúskodnak, hanem „csak” illokúciós erővel rendelkeznek, vagyis a beszéd által végrehajtható cselekedetek is bekerülhetnek az adatbázisba. Tisztában vagyok persze azzal, hogy Kölcsey említett írásai nem a hagyományos értelemben vett beszédhelyzetek, de 1. leírnak ilyeneket, 2. mindig valamely kommunikációs helyzetbe illeszkednek. A beszédaktusokat tehát részben a szövegben megörökített tényleges beszélgetésekben, másrészt azokban a kommunikációs helyzetekben érjük tetten, melyek az említett Kölcsey-szövegeket alakítják. A valakivel való beszélgetés vagy a közlés, tehát valamilyen kommunikációs folyamat során megformálva mutatkoznak meg számunkra azok a cselekedetek, melyek a vágyakról adnak számot, véleményt mondanak valakiről, önreflexiót örökítenek meg stb.

E cselekedetek megnevezése során Austin osztályozását veszem elsősorban figyelembe, noha természetesen tudok más osztályozási kísérletekről is. A döntésem oka, hogy leginkább Austin osztályozása teszi megragadhatóvá a „beszélő” önleírását, mert nála a cselekedetek mindig a beszélőre vonatkoznak, az ő jelenlétét teszik láthatóvá. Austin öt osztályba sorolta a beszédaktusokat: 1. ítélezők: ezeknél a nyelvi cselekedeteknél a megítélés valamely formájával találkozhatunk (jellemez, értékel, besorol stb.); 2. végrehajtók: kiállítás valami mellett, hogy ennek így kell lennie (figyelmeztet, utasít, tanácsol, folyomodik stb.); 3. elkötelezők: bizonyos cselekvés mellett kötelezi el magát (tervez, vágyik, megfogad, támogat, bejelenti elhatározását stb.); 4. a viselkedő nyelvi aktusok, amikor emberek sorsára, viselkedésére reagálunk, s ezekkel kapcsolatban magatartásmódokat alakítunk ki (üdvözl, bocsánatot kér, elutasít, kedvel stb.); 5. bemutatók: álláspont kifejezése (állít, tagad, beszámol, definiál stb.).²⁶ Nem állítom, hogy véglegesen lezárt és tovább már nem bővíthető kategóriákról van szó, könyve végén maga Austin is elégedetlenségének adott hangot, s kételkedett abban, hogy valamikor is elkészülhet az illokúciós aktusok listája. Célunk természetesen nem az, hogy ezt a munkát elvégezzük, vagy akár csak pontosítsuk a fenti kategóriákat, eltüntessünk vagy épp felfedezzünk újabb határeseteket az egyes osztályok között. Számunkra azonban minden elnagyoltsága, lezáratlansága ellenére is hasznos lehet az illokúciós aktusok számontartása, hisz oly cselekedetekre is ráirányíthatják a figyelmünket, amelyek mellett könnyen elmentünk volna, s ezért aztán nem is vettünk volna fel külön adatként. E beszédaktusok megragadásával jelentősen finomítható a kronológiai cselekvés- és eseménysora. Noha természet-

²⁵ Megfontolandó szempontokat vetett fel ezzel kapcsolatban Takáts József, ha nem is értek vele mindenben egyet. TAKÁTS József, *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001.

²⁶ John L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*, ford. PLÉH Csaba, Bp., Akadémiai, 1990, 14; vö. KÁLMÁN C. György, *Az irodalom mint beszédaktus*, Bp., Akadémiai, 1990.

tesen itt is megvannak a közelítés, a finomítás határai. Így például semmi sem garantálja, hogy az adatképzés során mindig észreveszem, hogy az adott leírásban Kőlcsey ironizál, az iróniának ugyanis nincsenek nyelvileg megragadható eszközei, hanem a kontextus (ahol elhangzik, leírják, a személyek és az események, amelyekre utal stb.) ismeretét feltételezi. Épp ezért a kategóriarendszer, amelyet alkalmazok, megelégszik egy általánosabb tartalom-megjelöléssel, az irónia esetében például a vélemény kategóriáját alkalmazhatjuk.

Az ígék, melyek e cselekedeteket jelölik, nem mindig mutatkoznak meg explicit formában, de megragadásuknál határozóakra, határozói szerkezetekre és fordulatokra is támaszkodhatunk (bizonygatás, sejtetés, célozgatás, következtetni engedés stb. jelei).²⁷

A választásom a fentiekén túl azért is esett Austin kategóriarendszerére, mert bár többször is kifejti, hogy a beszédaktusok feltételezik a szándék komolyságát, igazságát (ezért aztán gyakran kizárja látómezejéből a költészetet),²⁸ de ebbéli igénye nem válik osztályképző erejűvé. Searle sokban hasonló típusai viszont mindig számolnak az őszinteségi kritériummal.²⁹ Az Austin melletti döntéssel tehát megszabadulunk attól a tehertől, hogy vizsgálni kezdjük Kőlcsey őszinteségét. Ez annál is kevésbé lehet a célunk, hisz kerülni igyekszünk a pszichologizálást és nem felejthetjük el azt sem, milyen nagy szerepet játszik az önábrázolás, a személyiség önbemutatása az emberi kommunikáció valamennyi fajtájában, vagyis az őszinteség megítélése korántsem olyan egyszerű, mint a mindennapi szituációkban. Kőlcsey őszinteségének kutatása szinte ellehetetlenítene vállalkozásunkat.³⁰

A fent kifejtettek szerint rögzített adatok az adatbázis feltöltése után talán arra is alkalmasak lehetnek majd, hogy számba vegyük, milyen típusú beszédaktusok vannak túlsúlyban Kőlcseynél és milyen szerepet játszott nála a nyelv az emberi viszonyok alakításában. Vagyis a kronológiai adatsor e téren is elvezethet majd bennünket a kronológián túlra, lehetővé teheti, hogy elbeszéléssé szervezzük az adatbázisban egymástól elszakított adatokat. Sőt, ha komolyan vesszük, hogy az identitás narratív szerkezetű, akkor megragadásához, leírásához fontosak a beszéd általi és mentális cselekedetek is. Ugyanis ezek is részt vesznek mind az elbeszélés előrevitelében, mind pedig a konfigurációs aktusokban (szövegrészek, cselekvések egymást értelmező, jelentésteremtő megfeleltetéseiben).³¹ Azt ugyan így sem tudhatjuk, hogy egy cselekedet milyen másokat zárt ki, de előfordulási gyakorisága jellemző lehet az elbeszélés során megrajzolódó személyiségképre és társadalmi-kulturális környezetére.

A beszédaktus-elmélet alkalmazásának van még egy gyakorlati következménye. Ez pedig a szövegek egységekre tagolásának a kérdése. A beszédaktus-elmélettel foglalkozó

²⁷ AUSTIN, *i. m.*, 86.

²⁸ Vö. BARBARA JOHNSON, *Költészet és performatív nyelv (Mallarmé és Austin)*, ford. AMBRUS Judit, Literatura, 1994.

²⁹ JOHN SEARLE, *Elme, nyelv és társadalom*, ford. KERTÉSZ Balázs, Bp., Vince, 1998, 145–152.

³⁰ ERVING GOFFMAN, *Wir alle spielen Theater*, München, R. Piper & Co., 1969, 31–35.

³¹ Vö. PAUL RICOEUR, *A hármas művészet*, ford. ANGYALOSI Gergely = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk., vál. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 313–378.

tanulmányokban egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy a beszédaktusok a kommunikáció építőkövei, ahogy Searle fogalmaz „a nyelvi kommunikáció legkisebb egységei”.³² Ennek a segítségével könnyen kiszámítható és mások számára is ellenőrizhető módon tagolhatjuk a szövegeinket.

3. Van a kronológia szempontjából számba vehető szövegeknek egy harmadik csoportja is: mindenekelőtt idetartoznak a kortársak Kőlcseyre vonatkozó levelei és feljegyzései, melyek esetében hasonló elemzési eljárásokat alkalmazhatunk, mint a második csoportba tartozó szövegeknél. S ide sorolhatók a másodlagos források is, melyek elsősorban a cselekvés-leírások értelmezésénél és az időadatok pontosításában játszhatnak szerepet. Az e források alapján felkutatható Kőlcsey-cselekedetek jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy számot adhatnak olyan eseményekről is, amelyeket Kőlcsey nem tudott vagy nem akart megőriztetni, esetleg az erre vonatkozó dokumentumok (levelek, feljegyzések stb.) egyszerűen eltűntek. Az idegen kéztől ránk maradt tudósítások természetesen nem igazabbak, mint a Kőlcseyéi, csak más a perspektívájuk. A pszichológizálás, a motivációk és az intenciók utáni kutatás azonban ezekben az esetekben is a kronológia keretein kívül maradhat.

Adatbázis-technológia

Évekkel ezelőtt bizonyára cédulán gyűltek volna a Kőlcsey-kronológia adatai, ma azonban semmi kétség sem férhet hozzá, hogy e feladat számítógépes adatbázis segítségével oldható meg. Az adatbázis-kezelők legfőbb erénye, hogy a tárolt adatok könnyen elérhetők, s ami ennél is fontosabb, segítségükkel tetszőleges adatintegráció valósítható meg.

Mi az adatbázis? Az adatbázis adatok rendezett formában való tárolása. A kulcsszó itt a rendezettség, vagyis az a belső jelentésháló vagy funkcionális kapcsolatrendszer, ami megszabja az adatok logikai összefüggését.³³ Már a tervezés során nagyon fontos végiggondolni, hogy milyen mezőkből épüljön fel az adatbázis, milyenek legyenek egymáshoz való funkcionális kapcsolódásaik, és hogyan történjen a kulcsszavak képzése, mert ez a belső jelentésháló határozza meg, hogy majd milyen kérdéseket tudunk feltenni a már adatokkal feltöltött adatbázisnak. Tetszőleges számú kérdés megelölegezése persze nem lehetséges, hisz ez lényegében azt kívánna meg, hogy egyrészt felejtsük el a feldolgozandó életútról való gondolatainkat, ami lehetetlen, másrészt azt, hogy valamiképp előfelteljezzük az összes későbbi kérdést, ami megint csak lehetetlen. Megoldásként kínálkozhat az adatbázis időnkénti átalakítása, ami azonban meglehetősen nehéz feladat, mert az

³² JOHN SEARLE, *Mi a beszédaktus?* = *Az angol tudományos diákkör évkönyve*, szerk. BEREZKY Gábor, NÁDASDY Ádám, Bp., ELTE, 1978, 79; vö. KOMLÓSI László Imre, *Cselekvéselmélet és filozófiai pragmatika*, Magyar Filozófiai Szemle, 1992, 859.

³³ THIMÁR Attila, „A társaság állapota”: *Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulmányai*, ItK, 2001, 94; SIKI Zoltán, *Adatbázis-kezelés és tervezés*, <http://www.bme-geod.agt.bme.hu/szakni/adatb/adatb.htm>; *Adatbázis-technológia*, <http://www.ktk.jpte.hu/vu/dbtech>.

adatbázis-kezelők legnagyobb hátránya, hogy nem teszik lehetővé a szakaszos bővítést.³⁴ Míg a cédulázás esetén megtehetjük, hogy egy új típusú adat felbukkanása esetén új kategóriát iktatunk a sorba, addig erre itt nincs lehetőségünk.

Mindezeken túl van az adatbázis-technológiának egy másik, szinte felmérhetetlen előnye, következménye. Arról van szó, hogy bár a kronológiában az adattárolás a dátum szerint, tehát a linearitás rendje alapján történik, ennek azonban az adat-értelmezés során nincs semmi elsődlegessége vagy kizárólagos kényszerítő ereje. Az adatok ugyanis az egymás mellé rendezés elve szerint is tárolódnak. Egy kulcsszóhoz rekordok (cédulák) sokasága kapcsolódik, vagyis időben egymástól távollévő események kapcsolódnak össze, eleve valamiféle értelemtehi kapcsolatot tételezve. Szinte azt mondhatjuk, hogy az adatbázis-technológia azzal, hogy lemond a linearitás elsődlegességéről, a megértésre ösztönöz bennünket. Ahhoz a Gueniffey által hangsúlyozott gondolathoz juttathatja el az embert, hogy egy élet megértése nem történhet meg az életrajzi adatok egymás utáni rögzítésével, az események nivellálását is jelentő pusztá időrendi elrendezéssel. A megértés ugyanis sohasem a megélt élet rekonstrukciója, hanem „annak egy aspektusa”,³⁵ amelyben mérlegelődnek az egyes események: lesznek, melyek annyira fontosak, hogy újra és újra felbukkannak, mások viszont meg sem említődnek.

Ugyanehhez a belátáshoz segíthet hozzá bennünket Ricoeurnek az a gondolata is, hogy „nem egyszerűen csak a szimbolikus funkció társadalmi, hanem maga a társadalmi valóság szimbolikus alapzatú”. Ami annyit jelent, hogy a magyarázat nem merülhet ki pusztán a kauzalitás elvének követésében, „az időben későbbi nem egyszerűen az azt megelőző szabályszerű következménye”, a köztük lévő viszonyok „inkább korreláció, mint konzekvencia jellegűek”.³⁶ Az adatbázisok előbb említett relációképzése, úgy tűnik, tökéletesen megfelel a korrelációk teremtése során létrejövő megértésnek. Egészen különös és izgalmas, hogy a Ricoeur szemléletétől alapvetően távolinak mondható Luhmann a rendszer elemeinek temporalizálódását, vagyis a rendszerre jellemző sajátos időformák létrejöttét épp az elemek közti relációk növekedésében látja.³⁷ Talán bátran megkockáztathatjuk ezek után, hogy az adatok közti viszonyok sokasodásával nyeri el a Kölcsény-kronológia a maga saját időbeliségét. Miközben a kronológiai időrend az események koordinációját, időperspektívájának (múlt-jelen-jövő) tájolását végzi el, aközben a relációk révén kialakuló cselekvés/esemény-tömbök értelmezésre ösztönözhetnek, jelentések keresése után indítanak. A linearitás elvével szemben, amely leginkább a passzív olvasásra emlékeztethet bennünket, hisz csak követni kell a sorokat, a nem lineáris olvasat fel szabadítja a gondolkodást, igazodik „a kultúra bonyolult, egymásba fonódó, nem lineáris

³⁴ Adatbázis-technológia, i. m.

³⁵ Patrice GUENIFFEY, *A biográfia a megújuló politikatörténetben*, ford. SZABÓ Csilla, <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2000-3>; vö. Giovanni LEVI, *Az életrajz használatáról*, ford. CZOCH Gábor. Korall, 2000. tél.

³⁶ RICOEUR, *A szöveg mint...*, i. m., 72.

³⁷ BRANDT, i. m., 173; MÉSZÁROS, i. m., 6.

jellegéhez”.³⁸ Itt már nem a szöveg kibomlásának, haladásának iránya vezet bennünket, hiszen nekünk kell kiválasztani, melyik szövegrészeket (eseményeket) köjtjük össze egymással. A korrelációk kialakulásának lehetősége és az adatbázis használhatósága tehát feltételezi az adatok összehasonlíthatóságát, összekapcsolhatóságát. (Az adatbázis linearitást és mellérendelést egyaránt alkalmazó szemlélete néha szinte kínálkozik a Kőlcsey-szövegek feldolgozására, például Kőlcsey ifjúkori filozófiai jegyzetei esetében. E szövegekben ugyanis egyrészt fontos a kronológiai időrend, lényeges például, ahogyan a jegyzetek egymásba ékelődnek: a Descartes-jegyzeteket megszakítják a Kantról szólók. Másrészt fontosak a mellérendelések is, hisz többek között érdekes lehet együtt látni a Holbach nevéhez kapcsolódó feljegyzéseket, melyek az egész ifjúkori eszmélődést végigkísérik, s így híven tükrözik a szemléleti változásokat. Igazán jól látható mindez a *Második Jegyző Könyvön – Jegyzetek a 'Görög philosophia' históriájára* –, mely 1809 és 1811 között készült. Mivel a ránk maradt szöveg másolat, feltételezhető, hogy Kőlcsey átirhított bizonyos szövegrészeket, s így az eredeti időrend felborulhatott. De még ha e feltételezés nem igazolható is, annyi bizton állítható, hogy a későbbi szerkesztés nyomai az eredeti kronológiai rend érvénytelenítéséről tanúskodnak.³⁹)

Hogy miképp tudunk a fenti lehetőségekkel élni, amikor a szövegeket nem szövegszerű, attól egészen eltérő logikájú adatfeldolgozásnak vetjük alá, abban nagy segítséget jelenthetnek az egyik szociológiai eljárás módszertani megfontolásai. A tartalomelemzésről van szó.⁴⁰ A kronológia szempontjából rendkívül fontos, hogy bár e szociológiai vizsgálati-értelmezési módszeren belül egymástól eltérő irányokat különböztethetünk meg, abban azonban valamennyi alkalmazási mód megegyezik, hogy túllépnek a tartalom hagyományos felfogásán: „a tartalomelemzés az adatokat nem megtörtént események gyűjteményeként, hanem szimbolikus jelenségeként igyekszik megérteni”.⁴¹ E szemléleti keret már önmagában is közösséget teremt az általunk elképzelt kronológia *végcéljával*. Emellett községnek tekinthető az a módszertani előfeltevés is, hogy míg az adatok hozzáférhetők, addig a kontextusok nem, s a kettő között valamiféle ellenőrizhető konstrukció közvetíthet.

Milyen, a kronológia készítésében és az adatbázis-technológiának megfelelő adatképzésben is hasznosítható módszertani megfontolásokat tartogat számunkra a tartalomelemzés? Egyrészt érdemes megfontolnunk azt a tapasztalatot, hogy az elemzés szempontjából minél kisebb egységeket érdemes képezni, mert így egyértelműbben kódolható és formalizálható adatokat kapunk (szövegegységek és az adatbázis mezőinek megfeleltetése). Másrészt a kategóriarendszernek funkcionálisan feltétlenül meg kell felelnie a

³⁸ Vö. CZEIZER Zoltán, *Játék és tanulás az Interneten*, Educatio, 1997. 615–619; Paul RICOEUR, *Metafora és filozófia-diskurzus*, ford. GYIMESI Tímea = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi. é. n., 71.

³⁹ Vö. KŐLCSEY Ferenc *Kiadatlan írásai 1809–1811*, vál., bev., jegyz. SAUDER József, Bp., Akadémiai, 1968, 17–24.

⁴⁰ Az itt következő szövegrészben Klaus KRIPPENDORF *A tartalomelemzés* (Bp., Balassi, 1995) és Norbert FREUDEMANN, Thomas GÄRTNER *Die Inhaltanalyse* (<http://thompages.uni-tuebingen.de/thomasmgartner/inhaltanalyse>) című munkáira támaszkodtam.

⁴¹ KRIPPENDORF, *i. m.*, 7.

vizsgálendő anyagnak. Olyannak kell tehát lennie, ami maximálisan igazodik az adatok természetéhez. Vagyis „az adatnyelvnek deskriptív kapacitással kell rendelkeznie”, hogy a kijelölt szövegek feltárásakor lehetőleg ne maradjon túl sok *leírhatatlan* cselekedet, amely a vállalkozás értelmét kérdőjelezné meg (a cselekvésemélet és a beszédaktus-elmélet alkalmazása). Harmadsorban megszívlelendő a tartomelemzés azon követelménye, hogy az adatnyelv mentes legyen a kétértelműségtől és inkonzisztenciától, vagyis a formalizálás olyan fokát kell elérnie, hogy értelmezhető adatsorokat kapjunk (a megnevezések absztrakciós szintjének kérdése). Esetünkben például – ahogy erről más vonatkozásban már volt is szó – a leveleket a lehető legkisebb egységekre kell felbontani. Ezek elkülönítése a cselekedetek, események határai alapján történik. Továbbá az adatbázist olyan mezőkből (lásd adatszótár) kell felépíteni, a mezőket olyan formalizáltsági szintre kell hozni, a cselekvés fogalmát a beszédaktus-elmélettel úgy kell átértelmezni, hogy kezelni tudják a levelekben és a többi dokumentumban feltáruló életút adatait. Nem lehet tehát egyetlen olyan adatelem sem, amely nem fér bele valamelyik adatmezőbe. S végül mind a mezőknek, mind pedig a mezők rendszerének egyértelműnek kell lennie, ami a felhasználók oldaláról tekintve azt jelenti, hogy számukra teljes világossággal ki kell derülnie, mit hol kell keresni ahhoz, hogy valamiféle hasznosítható eredmény (találat) szülessen a kérdéseik nyomán.

Adatszótár

Az adatszótárban soroltam fel, milyen adatokat vontam be az adatbázisba, hogyan néznek ki és milyen jellemzőkkel rendelkeznek.

Az adatbázis-tervezés fontos követelménye, hogy az egyes mezőkben tárolt adatok a lehető legegyszerűbbek legyenek, így ugyanis sokkal rugalmasabban kombinálhatók, az összetett adatok viszont megnehezítik a használatot.

1. Rendező dátum:	év, hó, nap–napszak: 0000.00.00–0
2. Dátum:	év, hó, nap, napszak, óra: 0000. május 00.
3. Nap:	hétfő, kedd stb.
4. Helynév1:	régi helység/megye/ország: Szödemezer – Szilágy vm.
5. Helynév2:	új helynév/megye vagy ország: Sauca – Románia
6. Cselekmény/esemény:	főnévi formában: elmélkedés, kapott levél, vélemény, írás, országgyűlés, országgyűlés: kerületi ülés
7. Személynév:	névlista: Szemere Pál, Kazinczy Ferenc
8. Tárgyszavak:	a cselekmény, esemény témája
9. Kapott levél dátuma:	a rendezést segítheti elő
10. Kölcsey művei:	címek
11. Kölcsey-mű lelőhelye1:	kézirat
12. Kölcsey-mű lelőhelye2:	első közlés
13. Kölcsey-mű lelőhelye3:	kritikai kiadás

14. Mások művei:	címek; kapcsolódó rovatként később bibliográfiai adatokkal is fel lehetne tölteni
15. Forrás1:	a szöveg, ahonnan az adat származik, kéziratos lelohelye
16. Forrás2:	kritikai kiadás
17. Forrás3:	szekunder irodalom, ha van
18. Megjegyzés:	szükséges kiegészítő magyarázatok
19. Kapcsolt rekord:	az adat értelmezéséhez mely rekordokat érdemes és szükséges megnézni

Néhány megjegyzés az adatszótárhoz:

1–2. mező: ahhoz, hogy az adatok időrendbe állíthatók legyenek, formalizálni kell a dátumot, ami nemcsak az egységes formátumra vonatkozik, hanem megoldást kell keresni arra is, ha a dátum nem írható be az adott formátum (0000.00.00) szerint. Egységes jelölő eszközöket kell találni az olyan dátumok kezelésére mint 1818 után (1818.13.00), 1818 nyarán (1818.07.32), 1818 augusztusában (1818.08.00) stb. Nem létező, formalizált dátumok teszik lehetővé az adatok kezelését, rendezését. – Ha a dátum kikövetkeztetett, akkor a Forrás3 utal rá, vagy ha a kronológiai adatsor adta ki, akkor a dátum után „!” áll és a Megjegyzés rovatba kerül a magyarázat. A napszak az egy napon belüli kronológia miatt lehet fontos. Ha nem tudjuk, nyomtatásnál csak az év-hó-nap dátumot írja ki a program és az adatot a napszakkal bővített időpontok után rendezi be.

6. mező: formalizált, ugyanakkor bőszeges tevékenységsor. Formalizált: a hasonló jelentésű tevékenységek egy szó alá rendelése (pl. vendégeskedik: ebédre megy valahova, esti irodalmi csevegésre, rövidebb ott tartózkodás, hosszabb ott tartózkodás; elmélkedik: filozofál, gondolkodik, töpreng stb.). Bőszeges: a tárgyszavakkal együtt egyértelműen utal a konkrét tartalomra ill. a tevékenység fázisaira is (előtt–tartam–után: pl. írja–megírta, elutazik–utazik–megérkezik stb.).

7. mező: csak a Kölcseyvel kapcsolatban álló kortársak nevei kerülnek ide, reményt adva arra, hogy segítségével kirajzolódik egy finom kapcsolati háló.

8. mező: kiegészíti, konkretizálja a tevékenységet: Kazinczy Ferenc recenziót kér (6–7. mező), Csokonai Vitéz Mihály(ról) (8. mező); országgyűlés: kerületi ülés: beszéd (6. mező), adózás(ról) (8. mező) stb. S ide kerülnének azon személyek nevei, akik nem álltak vagy állhattak (már meghaltak) Kölcseyvel kapcsolatban, akikről csak szó van az adott szövegrészben/helyzetben (témák voltak), s nem ők beszélnek.

Életidő és konstrukció

Az eddigiek alapján talán könnyen elfogadható, hogy egy életút kronológiai feldolgozása nem jelentheti pusztán a különböző események időrend szerinti rögzítését, hanem a jelentésképző erők felszabadítását. Annál is kevésbé térhetünk ki e feladat elől, mert 1. a feldolgozandó élet lezártsága – szemben a történelem nyitottságával – eleve valamilyen

tanulmány keresésére, az életesemények életűtá formálására ösztönöz; 2. a tények maguk is konstruáltak, tehát értelmezés eredményei.

Lássuk kicsit részletesebben!

1. Ahhoz, hogy meg tudjuk ragadni mások és önmagunk életét, gondolkodhassunk róla, analizálhassuk, husserli értelemben vett életűtként kell tételezni. Amikor Husserl e kifejezéssel a múlt részleges hozzáférhetőségére utal, egyben azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy bár csak visszatekintve adódik számunkra egységként a megtett út, de nincs más lehetőségünk, mint az élet életűtá formálása-konstruálása, ha egyáltalán mondani akarunk valamit az elmúlt időről, önmagunkról.⁴² Legkésőbb talán Husserl, Mead és Alfred Schütz óta az is nyilvánvaló, hogy az idő konstitutív a cselekvés, a tudat és az identitás számára, vagyis az időt nem tudjuk másképp megragadni, mint csak ezekre vonatkoztatva és fordítva. Ricoeur a napóra példáján keresztül szemléletesen mutatta meg, hogy amikor datálunk, tehát amikor kronológiát készítünk, nem teszünk mást, mint a világ ideje (Weltzeit) és a megélt idő (Lebenszeit) között közvetítünk.⁴³ E reflexív és közvetítő tevékenység révén tehető elgondolhatóvá a történeti és az életrajzi idő. Ha csak a világ-idő lenne, akkor minden esemény homogenezálódna, lehetetlen lenne visszagondolni az elmúltra, nem beszélhetnénk identitásról, végső soron lehetetlen lenne az értelmes emberi élet. Csak a történetivé, emberivé tett, tehát az életűtként értett idő vall az emberre, hisz az életidő egyrészt magán viseli a mögöttünk álló élet szociális jellegzetességeit (más ideje van a kereskedőknek, más a hivatalnokoknak, más a meditatív életet élőknek stb.), másrészt az életrajzi idő mindig identitás- és helyzetváltozások sorozataként jelenik meg.⁴⁴ Különösen fontos lehet számunkra az a szociológiai meglátás is, hogy az „életűt olyan intézmény, amely integrált szocializációs programként fogja össze a különböző cselekvéseket.”⁴⁵ Az életűt ugyanis azzal teszi lehetővé, hogy megragadjuk és leírjuk, amennyiben túlmutat önmagán, vagyis amennyiben valamilyen szociális szereppel való azonosulásként s egyben attól való eltávolodások *folyamataként* ragadható meg. Ugyanakkor ez nem jelenti az egyedi kizárását, hisz ezt épp az azonosulás-eltávolodás-játékban tapasztalhatjuk meg. Nem véletlen, hogy az életűt intézményesülése az életforma életrajzi jellegűvé formálódásával, az individualizáció folyamatával, vagyis egyedivé válásával párhuzamosan történt.⁴⁶ Az életűt épp Kölcsey korától kezdve egyre inkább függetlenné vált a születéssel kapott társadalmi helyzettől, s egyre inkább a választott „foglalkozás”-tól, szociális szereptől függött. Érdekes kérdés lehet például, s talán a kronológiai adatbázis ad is majd a megválaszolásához fogódzókat, hogyan alakul Kölcseynél a szilárd hovatarozást elrendező nemesi életforma és a művészi-értelmiségi élet választásával mellé/helyébe lépő életrajzi jellegű, az egyéni élet idejét átfogó-értelmező életforma

⁴² Vö. TENGELYI László, *Önkonstitúció és élettörténet a kései Husserlnél*, http://www.c3.hu/mfsz/mfsz_996/996_tengelyi.htm.

⁴³ Paul RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése*, ford. JENEY Éva = P. R., i. m., 356–357.

⁴⁴ BERGMANN idézi Weigert, i. m., 149.

⁴⁵ Martin KOHLI, *Társadalmi idő és egyéni idő*, ford. SCHULCZ Katalin = GELLÉRINÉ, i. m., 176.

⁴⁶ KOHLI, i. m., 177–178.

viszonya. Amennyire most meg tudom ítélni, mélyebb és tartósabb belső konfliktusforrás volt ez Kölcsey, mint Berzsenyi számára.

2. A fentiekből az is következik, hogy a kronológiai adat képzését nem mint valami pozitivistá adatgyűjtést kell elképzelni, vagyis nem szabad abba a hitbe ringatni magunkat, hogy nincs más dolgunk, mint az adatok szorgalmas gyűjtése, hátha a végén elérjük a teljességet, s mintegy magától megmutatkozik az adategyüttes értelme. Bármennyire is igyekszünk ugyanis formalizálni tevékenységünket, az adat adattá, az esemény eseményné minősítése, a cselekvések megjelölése, megnevezése, osztályozása mindig hermeneutikai művelet is. Úgy látom tehát, hogy nem érdemes teljes formalizálásra, definíciószerű meghatározásokra törekednünk, s fölösleges, hiábavaló azt gondolnunk, hogy a segítségükkel tökéletesen sikerülhet lefedni, a tudományos értelmezés számára megragadhatóvá tenni a valóságot. Többek között azért nem lehetséges ez, mert a reprezentáció valamennyi formájára igaz az a belátás, hogy az adatgyűjtő, a megfigyelő nézőpontja sohasem semleges, továbbá igaz az is, hogy az adat és az értelmezési metódus kölcsönösen feltételezik egymást. A kronológia esetében is ki kell békülnünk azzal, hogy a tények közvetlenül nem érhetők el, az utólagosan feltárt események tényszerűsége sohasem azonos a már elmúlt összefüggések valóságosnak gondolt totalitásával. Egyrészt azért nem, mert ahogy Koselleck írja, minden történeti ábrázolás a „valóságos” fikciójából táplálkozik, a „valóság” maga már elmúlt.⁴⁷ A tény tényné, az esemény eseményné válása elválaszthatatlan annak leírásától. Másrészt azért sem, mert nincs olyan abszolút semleges, mindenható megfigyelési pozíció, ahonnan minden az „eredeti” módon lenne látható. Egyszerűen azért, mert a megértés és a magyarázat szimbólumok segítségével történik, s maga is saját törvényekkel rendelkező közvetítővé válik, vagyis „az interpretáció nem generatív, hanem saját renddel alkotó aktus”, s épp ezért a „kitalálás”, a „megértő hipotézisen” nem léphetünk túl.⁴⁸ Talán a legnyilvánvalóbban, a legszemléletesebben a luhmanni rendszerelméletben látható mindez. Luhmann ugyanis esztelennek tekinti a megfigyelést abban az értelemben, hogy a megfigyelő mindig csak azt láthatja, amit az adott alrendszerben érvényes megkülönböztetéssel láthat. Az alrendszer kódja által jellemezhető megkülönböztetés nem magából a dologból származik, hanem a séma, mely az érzékelést és értelmezést irányítja, a mindenkori megfigyelőrendszeré. Ennek ellenére sincs más lehetőségünk, mint leírni azt, ami a megfigyelő pozíciójából látható. A helyzet paradox voltára és a megfigyelő közvetítő szerepéből adó veszteségre és nyereségre szemléletesen világít rá Luhmann: „azért ismerhetjük meg a realitást, mert kiűzettünk belőle, mint a paradicsomból”.⁴⁹

⁴⁷ Reinhart KOSELLECK, *Darstellung, Ereignis und Struktur* = R. K., *Vergangene Zukunft*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1979, 153.

⁴⁸ FRANK, *i. m.*, 78.

⁴⁹ Niklas LUHMANN, *Neuere Entwicklungen in der Systemtheorie*, Merkur, 1988/1, 294.

Korábban már láttuk azt, hogy a kronológiai adatok rendezésében, értelmezésében nincs elsődleges szerepe az időrendnek, az adatintegrációból következő jelentések és tanulságok nem feltétlenül az adatok pusztá egymásra következéséből adódnak. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a kronológiai rend nélkül egyetlen történeti, biográfiai elbeszélés sem születhet meg. Egyrészt ugyanis minden történeti elbeszélés alapfeltétele, posztulátuma az adatok és események kronológiai elrendezése, az életút időrendet feltételez. Másrészt érdemes Simmelnek azon gondolatát is emlékezetünkbe idézni, amelyet a „szétaprózódási küszöb” kapcsán mondott, vagyis hogy minden eseménynek rendelkeznie kell az „előtte” és az „utána” minimumával, hogy létrejöhessen az az értelemegység (Sinneinheit), ami az esetet (Begebenheit) eseménnyé (Ereignis) teszi. Ilyen kötelekek nélküli események a feledésbe hullának, hisz hiányozna az az eseménysor révén létrejövő értelem-lánc, ami az emlékezethez kötözné azokat.⁵⁰ A kronológiai rend tehát minden történeti értelmezés egyik lehetőség-feltétele.

Ugyanakkor igaz az is, hogy a kronológiai rend nem jelenti az értelmezés abszolút rendjét, vagyis nem szabja meg kizárólagosan, mely események között teremthető kapcsolat, s melyek között nem, továbbá nem egyedül határozza meg a „tények” közti szelekció elvét sem. Ezek tőle részben független műveletek. Koselleck Kantra utalva figyelmeztet rá, hogy a kronológiai rend *történetileg* (mit jelent számunkra a múlt valamely eseménye, eseménysora) vak, hiányzik belőle a jelentésképzés legfőbb mozzanata: a mindenkori jelen. Épp ezért szerinte a kronológiának kell követnie a történetiséget és nem fordítva, a történetiségnek, a történeti jelentésképzésnek a kronológiát.⁵¹ Lényegében ugyanerről beszél Ricoeur is, aki az idő(rend) és az elbeszélés viszonyának alapos vizsgálata után úgy látja, hogy minden elbeszélés két dimenziót kever különböző arányokban, az egyik a kronologikus, a másik a nem-kronologikus.⁵² Az első karakterizálja az eseményekből összeálló történetet/történelmet, a másik a konfigurációt jelenti, amely alapján az időben szétszórt események egy szignifikáns egésszé állnak össze. A szelekció és a konfiguráció elkerülhetetlen, hisz egy ember életéről csak valamilyen aspektusú elbeszélés segítségével mondhatunk valamit. A kronológiában tárolt adatok – ahogy korábban volt is erről szó – már a képzésük során átlépik a konfigurációs küszöböt, vagyis már a kiválasztásukkor és megnevezésükkor összekapcsolódnak más adatokkal, s elindulnak a jelentésképződés útján. Mindennek csak teljesen nyilvánvaló jele, hogy jórészt a kronológia készítőjétől, az ő fejében lévő rendező sémától függ, mi lesz eseménnyé, s mi marad továbbra is a Kőlcsey-kéziratok és könyvek soraiba zárva, sőt az is elképzelhető, hogy ugyan bekerül az adatbázisba, mégis hosszú ideig feledésbe merül, mert az érvényes jelentésteremtő gesztusok nem emelik a konfigurációs szintre.

S esetünkben most mindegy, hogy a narrativitást másodlagos szerkezetnek tekintjük-e, amit utólag viszünk rá az eseményekre, ahogy White gondolja, vagy pedig a tudat alap-

⁵⁰ KOSELLECK, *i. m.*, 145.

⁵¹ *Uo.*, 146.

⁵² RICOEUR, *A hármus mimézis...*, *i. m.*, 313–378.

vető tevékenységének, amely az életidőt értelemmel és jelentéssel ruházza fel, ahogy ezt Ricoeur, Carr vagy Jörn Rüsen tartják.⁵³ Számunkra az a fontos, hogy mindez egybevág az adatbázis-technológia és a kronológia életútként való értelmezése legfőbb hozadékával, azzal, hogy az adatbázis a kronologizáló mellett más értelmezési lehetőséget is felkínál, sőt megkíván. Az időrend mellett ott van a szinkron struktúrák megteremtésének vagy meglátásának a lehetősége: a különböző időpontokhoz tartozó események összehasonlítása. Minden kronológia, így a Kölchsey-kronológia is, egyszerre teremti meg az időrendi olvasás és a strukturáló értelmezés lehetőségét, ahol tehát a jelentés az események egymásutánisága és konfigurációja összjátékának eredménye. S ezek nemcsak utólag nem választhatók el egymástól, hanem már az adatbázis feltöltése, az adatok képzése során is működő jelentéskonstruáló erőt képeznek.

A lineáris-kronológiai és a konfigurációs rend közti különbséget talán leginkább az életrajz (Lebenslauf) és az életírás (Biographie) különbségével szemléltethetjük. Alois Hahn szerinti az életrajz nem más, mint végtelen számú esemény, tapasztalat, érzés stb. összessége, ahol is az én maga ezen adatok puszta eredménye, míg az életírás nem valami konkrét szituációhoz kötött öntematizálási forma, hanem a társadalom által rendelkezésre bocsátott intézményesített ábrázolásformákon (Biographiegeneratoren – gyónás, vallomás, önéletrajz stb.) keresztül megvalósuló értelmezési eljárás, amelynek során a végtelen számú és komplexitású cselekvéseket redukálják biográfiai sémává, s teremtdik meg ezáltal a reflexió lehetősége.⁵⁴ Mindez arra is figyelmeztethet bennünket, hogy a valóság, függetlenül az adatok számától, nem rekonstruálható és nem reprezentálható. Az életrajz és az életírás különbsége nem az adatok mennyiségében vagy típusában, hanem az (ön)értelmezés, a reflexió hiányában vagy meglétében ragadható meg. A különös épp az, hogy a szelekciós sémával élő „biográfian keresztül [pillanthatjuk meg valójában] a dolgok nyomasztó összetettségét!”⁵⁵ Az életírás tehát minden redukciós-konfigurációs adat-szűrés ellenére, vagy épp ezért, sokkal inkább alkalmas az életút megragadására, mint a bármily részletesen adatolt életrajz. Luhmann azon meglátásából kiindulva, hogy „az átélés és a cselekvés komplexitása nem rendezhető el az időtengelyen konstituálódó rendként”⁵⁶ (vagy rendezett élmények végtelen hosszú láncolatát kellene felrajzolni, vagy igen nagyszámú feltételes alternatív cselekvés-ágrajzot kellene készíteni, hisz a megvalósuló mindig lehetőségek sorát kizárva valósul meg), könnyű belátnunk a redukció jogoságát. Ricoeur szerint is épp az ilyen szelekciós-konfigurációs folyamatnak köszönhetjük, hogy képesek vagyunk az idő megragadására, mert „a konfiguratív aktus mintegy a temporális totalitás egységét alkotja meg az események (...) különféleségéből”.⁵⁷

⁵³ Jörn RÜSEN, *A történelem retorikája* és David CARR, *A történelem realitása*, ford. V. HORVÁTH Károly = *A kultúra narratívái*, vál., előszó N. KOVÁCS Tímea, Bp., Kijárat, 1999 (Narratívák, 3).

⁵⁴ Alois HAHN, *Identität und Selbstthematisierung = Selbstthematisierung und Selbstzeugnis: Bekenntnis und Geständnis*, Hrsg. Alois HAHN, Volker KAPP, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1987, 12–17.

⁵⁵ GUENIFFEY, i. m., 3; kiemelés tőlem – L. L.

⁵⁶ LUHMANN, *Az értelem múlt... i. m.*, 30; kiemelés tőlem – L. L.

⁵⁷ RICOEUR, i. m., 278.

Az életidő megragadására tett megalapozó lépésnek tekinthető a kronológia, amennyiben – ahogy már volt erről szó – jelen idejű cselekvések mozaikjaiból felépülő eseménysoron át teremti az időt. A cselekvés azonban csak akkor teszi ezt lehetővé, ha reflektálunk rá. Amikor Kölcsey maga rögzíti, vagy a kronológia készítésekor valaki más, valaki „kívülálló” emeli ki Kölcsey cselekedeteit, akkor teremődik meg az idő és a kronológiai rend. Az idő ugyanis csak akkor létezik, ha reflektálunk a cselekedetekre, vagyis kiszakítjuk őket az idő áramából, megállítjuk lefolyásukat. Schütz nyomán számos szociológus úgy látja, hogy az idő csak ezért van, mert reflektálunk cselekedeteinkre.⁵⁸ A 18. század második felében születő modern időtudat a jelenből indul ki, s az „idő pillanatnyivá és ezzel reflexívvé válásának messzemenő jelentősége van”,⁵⁹ elvált ugyanis egymástól a világidő és az életidő, s ettől kezdve tarthatjuk számon azokat a küzdelmeket, melyek *a kettőt újból össze akarják kapcsolni*. Talán az egyik lehetséges *közvetítő eszköz, kapocs a kronológia*, amennyiben a reflexió és a jelenné tevés révén alkalmassá teszi az időadatokat egy elbeszélés számára, hisz a datálás időtapasztalattá alakítja a semleges időt, életűtá az életrajzot.

Ezek alapján talán joggal állítható, hogy a kronológia készítése, a kronologizálás mint reflexió művelet a legfontosabb jelentésteremtő eljárások egyike lehet. Idő–cselekvés–reflexió hármassága szétválaszthatatlan. Eszerint tehát a kronológiába nem kívülről visszük bele az értelmet, hanem eleve benne lakik. Ezt pedig nem elrejteni kell, inkább nyilvánossá tenni, hogy mindenki számolhasson vele, s ugyanakkor talán annyiban mégis minimalizálni vagy korlátok közé kell szorítani, amennyiben érdemes arra törekedni, hogy a kronológiai adatbázis logikája ne csak bizonyos kérdéseket kényszerítsen ki vagy engedélyezzen, hanem legyen nyitott új kérdések, eltérő logikák számára is.

Az értelemképződésnek teljesen ellenállni azonban fölösleges és lehetetlen, az adatok strukturális tömbösödése elkerülhetetlen. Erre még akkor sem lenne mód, ha egyforma mértékben ismernénk Kölcsey életének minden percét, hisz a különböző cselekedetek és történések nem egyenlő fajsúlyúak. Úgy pedig, hogy jórészt a véletlenül is múlik, melyik cselekedete maradt fenn az emlékezet számára és emelkedett ki, még inkább reménytelen és értelmetlen az ellenállás. Bár az is igaz, hogy ezek egy részét maga Kölcsey ragadta ki az élményáram folyamából, amikor rögzítette őket, vagyis reflektált rájuk, s így beillesztette azokat tapasztalatai összefüggésrendszerébe. Másik részüket azonban mi emeljük ki, amikor a ránk maradt dokumentumokat elemezve láthatóvá tesszük azokat. A két értelmezői művelet elkülönítése több szempontból is szükséges. Egyrészt amiatt az egyszerű és nyilvánvaló ok miatt, hogy az előbbiek esetében a döntések nem vitathatók, az utóbbinál az értelmezésbeli különbségek kiiktathatatlansága miatt adott a vita lehetősége (ki mit tekint eseménynek és azt hogyan nevezi meg). Ennél sokkal fontosabb azonban az, hogy a reflexió két különböző szintjéről van szó. Amikor Kölcsey reflektál a cselekedeteire, akkor nem tudata működésére reflektál, hanem magára az életre, az ő reflexiója ezért

⁵⁸ BERGMANN, *i. m.*, 120.

⁵⁹ Niklas LUHMANN, *Titok, idő és örökkévalóság* = N. L., *Látom azt, amit te nem látsz*, Bp., Osiris–Gond, 1999, 173.

inkább „a kogníció életből kiemelkedő élményszerű *poézise*”,⁶⁰ amikor azonban mi reflektálunk a Kőlcsey által rögzített cselekedetekre, akkor már különböző tudati folyamatokra való reflexióról van szó. A reprezentációs *teljesítmény* tekintetében azonban nincs lényegi különbség a kettő között, hisz egyik sem képes a fenomének maradéktalan ábrázolására, megmutatására. Ennek oka, hogy „sem az észlelés az észleltben, sem a cselekvés a tettben, sem a mondás a mondottban, sem a jelölés a jelöltben nem jut nyugvóponttra, nem éri el célját”.⁶¹ Ez azonban természetesen nem ad alapot arra, hogy a kétféle reflexió közti különbséget elmozzuk, hisz az egyik esetben a cselekedet és a rá vonatkozó reflexió egyidejű, a másik esetben azonban mindig a múlt jelen általi értelmezéséről van szó, ahol az adott cselekvés következménye (jövője) éppúgy múlttá lett már, mint előzménye (múltja).

Az időpontok és cselekedetek kiemelkedése és kiemelése, ezek egymás után következése és strukturálása *többféle* biográfia lehetőségét rejti magában. De a fentiek alapján talán megkockáztatható, hogy a minden biográfia számára legizgalmasabb problémát, az identitásváltozást a kronológia teszi adatalhatóvá. Ahogy az idő zajlása a „mássá levés”-ben tapasztalható meg, ugyanúgy ebben a változásban és elmozdulásban lesz érzékelhetővé, megragadhatóvá az identitás is. Az ember alá van vetve a levés folyamatának, önmaga differenciákon át való megtapasztalásának, és csak ezáltal kerülhet abba a helyzetbe, hogy önmagát és másokat érzékelje, önmagához és másokhoz viszonyuljon.⁶² Úgy tekinthetünk a datálásra, mint ami e folyamat rögzítésének egyik eszköze, s ami így a (személyes és szociális) identitás kérdését érinti.⁶³ A korábban említetteken túl épp az teszi a kronológiai időt az életidő lakhelyévé, hogy lehetővé teszi a helyzet- és identitásváltozások megragadását. A kronológiai adatok elhatárolásakor ugyanis lényegében ezeket az apró elmozdulásokat rögzítjük. Minden újabb helyzet és újabb tárgyiszó Kőlcsey identitását hozza mozgásba, pontosabban fényt vet ennek újabb és újabb szegletére.

⁶⁰ VECSEY Zoltán, *A reflexió formái*, <http://www.c3.hu/prophil/profi993/vecsey.htm>.

⁶¹ Uo.

⁶² HEINRICH, *i. m.*; vö. Hans-Georg GADAMER, *Az üres és a betöltött időről*, ford. HEGYESSY Mária = H-G. G., *A szép aktualitása*, vál. BACSÓ Béla, Bp., T-Twins, 1994, 98–99; Paul RICOEUR, *A narratív azonosság*, ford. SEREGI Tamás = *Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2001 (Narratívák, 5), 23.

⁶³ Vö. GELLÉRINÉ, *i. m.*, 13.